

Cisimsel Sûret ve Metafizik Arasında Matematiksel Bilginin Yeri Üzerine Bir Değerlendirme

An Evaluation on the Place of Mathematical Knowledge Between Bodily Form and Metaphysics

VATAN KARAKAYA

Yıldız Technical University

Received: 16.02.2022 | Accepted: 30.06.2022

Abstract: The primary purpose of this study is to evaluate the place of mathematical knowledge between the field of physical knowledge and the field of metaphysical knowledge. The state of being's creation necessitates the knowledge of "being in terms of being", which is metaphysical knowledge. The fact that matter comes into existence through form as pure power and possibility is called body in the sensible realm. The basis of our research is how the images of the body world are transformed into information through external and internal senses. In general, in the world of bodies, the quantitative domain of the non-sensible information field, which is formed by its images, can be described as mathematical knowledge. Therefore, it turns out that mathematical knowledge is formed by the quantities of the realm of existence after the creation of existence, and that there is a human competence between metaphysics and the sensible world. Another subject that the study focuses on is to explain how metaphysics, mathematics, and sensible knowledge are perceived in different civilization basins and which aspects are discussed in the history of philosophy. First, the fact that the existence formed by the theories of Plato and Aristotle in the ancient Greek civilization basin is the subject of knowledge is briefly discussed. Then, the perspective of existence and knowledge of the peripatetic thought tradition in Islamic civilization is explained with the main lines and again, the theory of existence and knowledge of kalam, which is one of the Islamic thought traditions, is mentioned.

Keywords: Matter, form, metaphysics, knowledge, mathematical knowledge.

Metafizik Bilgi ve İmkânı

Düşünme gücü/potansiyeli ile teçhiz edilmiş insanın düşünmeye konu edindiği bilginin sahası somut ya da soyut varlıklar âlemi olduğu bilinmektedir. Bu sebepten dolayı varlıktan nasıl bilgi üretildiğini ya da varlığın bilgiye nasıl konu olduğu meselesi felsefe tarihi boyunca değişik düşünce havzalarında bir problem olarak tartışılmıştır. Antik Yunan düşünce geleneğinde Platon idealar kuramıyla, öğrencisi Aristoteles tarafından madde-form ikiliği bağlamında tartışılan bilgi konusu felsefenin temel disiplinlerinden biri olan bilgi felsefesinin (epistemoloji) doğması ile sonuçlanmıştır. Antik Yunan sonrası medeniyeti üstlenen İslâm medeniyeti kendi içinde oluşturduğu düşünce geleneklerinden Meşşâî filozoflar eliyle geçmiş medeniyetlerin bilgisini de tevarüs ederek varlık ve bilgiyi farklı bir zeminde tartışmıştır. Bununla birlikte, İslâm düşünce geleneğinin kurucu unsurları üzerine gelişen kelâm ise felsefeden bağımsız bir varlık ve bilgi sorgulaması gerçekleştirmiştir (Türker, 2020, s. 19). Felsefi ekolün varlık ve bilgi üzerine yaklaşımı, varlığın değişmez olan ilkelerini bulmak ya da tümel gerçekleri ortaya çıkarmak amacıyla metoda dönüşmüştür. Bu yönelim ve arayışlar, başta Aristoteles'in varlıktan bilgi elde etmek için kullandığı nedensellik ya da sebep-sonuç ilişkisi İbn Sînâ'da varlık-mahiyet, zorunlu-mümkün tanımlamalarıyla Yaratıcı (Tanrı) bilgisinin değişmez ve zorunlu olduğu hakikatinde ittifak haline gelmiştir. Yaratıcı (Tanrı) bilgisinin ontolojik olmaktan ziyade mantıksal olarak zorunlu ve değişmez oluşundan hareketle, yaratılmış varlığın bilgisini elde etmek için metot olarak varlığın değişmezlik ilkeleri bilgiye konu edinilmiştir. Benzer bir yol izleyen kelâm düşünce geleneği de akıl yürütme yöntemiyle (istidlâl) bir bilimsel akıl ortaya koymuş ve insan, âlem ve Yaratıcı (Tanrı) hakkında diğer bir ifadeyle insan iradesinden bağımsız mevcutlar hakkında İslâm'ın sonraki tüm dönemlerinde çeşitli değişikliklerle varlığını sürdüren kapsamlı bir teori inşa etmiştir. Bu teorinin ana unsurları öncesiz olan (kadîm), sonradan yaratılmış olan (hâdis), zât-sıfat ve cevher-araz kavram çiftleri altında ontolojik bir kuram geliştirilmiş ve metafizik eksenli bir varlık sorgulaması yapılmıştır.

Felsefi gelenek açısından varlık, madde yönüyle yaradılışı bakımından ayırt edilmeye müsait değildir. Çünkü maddenin ilk hali, saf güç ve imkân olduğundan "cisimlik sûreti" olarak tanımlanan daha sonra da sûret ve tür ayırımına konu olan *bilkuvve* bir varlık şeklinde ifade edilmiştir. Yani

madde, cisim olarak sonsuz sûret alma özelliğini taşıyan bir varlık olarak düşünülmüştür. Mesela bir ahşap maddesi, masa, sandalye, kalem gibi sonsuz şekil alma potansiyeline sahip cisimsel bir varlıktır. Madde yaratıldığı anda kendinde potansiyel olarak barındırdığı sûrete sahip olma haliyle, varlık âleminde “bu nedir” sorusuna cevap verecek hale gelmektedir. Dolayısıyla varlıkların bilgiye hazırlanış hali olarak ifade edebileceğimiz cins, tür ve fasıl gibi tümel özellikler ancak maddenin sûret kazanmasından sonra gerçekleşebilmektedir. Bundan dolayı değişmez ilke elde etmek için madde-sûret ilişkisi önemli bir teori olarak ortaya çıkmaktadır. Maddenin sûrete dönüşmüş hali, ondan bilgi elde etmek için uygunluğunun bir ön şartı olarak görülmektedir. Çünkü maddenin insan idrakinde tanıma erişme hali, kazanmış olduğu sûrettir ve bu sûret o varlığa yerleştiğinde nesne olarak tanımlanabilmektedir. Bu yönüyle sûret, varlığın değişmez niteliklerini ortaya çıkaran ve varlıkları birbirinden ayırmak ve onlara sınır tayin etmek için önemli bir nitelik olarak tanımlanmıştır. Burada varlıkta madde-sûret ilişkisinin sürekli ve boşluk ya da ayrılık içermediğini de belirtmek gerekir. Yani sûreti olmayan madde ya da maddesiz bir sûret mevcut değildir. Bu, epistemolojik olarak varlığı tarif etmek için insan bilgisinin yaptığı zihinsel ayırmadan gelir.

Sûret kelimesinin sözlük anlamı “şekil, biçim, benzer” olmakla birlikte felsefi anlam olarak “bir şeyin mahiyeti, onu o şey yapan cevher” olarak tarif edilmiştir (el-Kindî, 2014, s. 241). Sûretin felsefi tanımına bağlı olarak İbn Sînâ’nın vermiş olduğu ve genel kabul gören tanım ise “bulunduğu şeyi kuvve halinden fiil alanına çıkaran cevher” şeklindedir (Sînâ, 2017a, s. 92). Varlığın ilkesini madde (heyûlâ) ve sûret (form) diye kabul eden Aristoteles’e göre; varlık maddede gerçekleşen sûretten ibarettir ve maddenin sûret alması için bir hareket ettiriciye ihtiyaç olduğu görüşündedir (Aristoteles, 105^a). Fârâbî varlığın sûret yoluyla verdiği bilgiyi *birinci akledilirler* olarak tanımlamış ve daha sonra idrak edici olan insanın dış dünyadaki makuller üzerinden elde ettiği sûretlerin insan zihninde kategoriler olarak bilinen cins, tür, fasıl gibi ayrımlarla birinci akledilirleri oluşturduğunu ifade etmiştir. Daha sonra birinci akledilirler araz olan yani dış dünyada mahiyet sahibi varlıkların sûretlerinin kıyası ya da birbirlerine göre olan ilişkileri de *ikinci akledilirler* olarak tanımlamıştır. Bununla birlikte mahiyetin yaradılı-

şına dair durumu da *felsefi akledilirler* olarak tanımlayarak varlıktan elde edilen bilginin yöntemini sunmuştur (Dişkaya, 2021, ss. 49-95). Ancak İbn Sînâ, başta Aristoteles olmak üzere kendinden önceki felsefi tartışmaların ana problemlerini de göz önüne alarak cevheri sûretlerin varlığa gelişini açıklamak için öncelikle sûreti mahiyetle birlikte düşünmüş ve onu mahiyet ilkesi olarak tasavvur etmiştir. Mahiyetin en temel gereğini de imkân olarak belirlemiştir. Böylece, sûreti mümkün bir mahiyet olarak değerlendirmiş ve varlığın temel ilkesi derecesinden var olmak için bir nedene ihtiyaç duyan mümkün şey konumuna indirgemıştır (Üçer, 2017, s. 22). İbn Sînâ'nın bu görüşü önceki tartışmaların birçok problemini ortadan kaldırmış ve sonraki dönemler için de bir referans oluşturmıştır.

Bir şeyin bilgiye konu edilebilmesi için mutlaka bir şekle bürünmesi gerekir. Kısacası kâinatta şekilsiz madde ve maddesiz şeklin bilfiil bulunması imkânsız olduğundan bunlar varlığın özünü oluşturan fiilen değil tahayyül olarak ayrı olan iki cevherdir. Bu teoride madde kuvve, sûret ise fiil durumundadır; buradan fiil kuvveden önce geldiği için sûret maddeden öncedir. Böylece sûrete bürünen varlık aynı cins, aynı tür ya da aynı fasıl şeklinde sınıflamaya ve kategorilere ayrılarak algılanmaya veya idrak edilmeye müsait hale gelirler. Aslında temel sorun, yaratılmış varlığın sahip olduğu sûret (form) farklılığı ve sûretler arası derin ilişkileri insanın nasıl anlayacağı sorunudur. Diğer bir ifadeyle; insanın kendisi için dış dünya olan sûretler âlemini nasıl ve hangi yeterlilikleriyle zihin dünyasında anlama eriştirip bilgiye dönüştürdüğü sorunudur. İnsan yaradılıştan sahip olduğu idrak özelliklerini kullanarak sûretler âlemini değişik gruplara ayırmıştır.

Fiziksel Bilgi Alanı

İlk grup fiziksel olan nesneler dünyası ki; bu bilgi alanında varlık beş duyu olarak adlandırılan gelişim sırasına göre dokunma, koklama, tatma, görme ve işitme şeklinde duyulur varlık âlemidir (el-Attas, 2018, s. 132). Duyular dış dünyada varlığı algılar ancak onun bilgi haline dönüşmesi ya da akledilir olma aşaması sadece duyu algısıyla gerçekleşmemektedir. Duyu organları, varlığı beş yönüyle algılar ancak duyu organlarının algıları tek başına bilgi olmaya yeterli değildir. Çünkü kulak ile duyulan bir ses göz ile görülmemekte, benzer olarak gördüğümüz bir manzaraya dokunmadıkça dokunma algısı da oluşmamaktadır. Bu gerçek üzerinden hareket

edildiğinde insanın fiziksel dış dünyadan bilgi elde etmek için duyu verileri tek başına yeterli olmadığı tartışması ortaya çıkmaktadır. Öyleyse insanın fiziksel dış dünya sûretlerini kendi iç dünyasında bilgiye dönüştürmesi ya da dış dünyanın duyulardan kaynaklı zaaflarını giderecek ve bilginin doğruluğunu garanti edecek dış dünya zaaflarına göre daha sağlam veri sağlayan bir insan yeterliliğinin olması gerektiği tartışılmıştır. Bu tartışmalar sonucunda insanın fiziksel nesnelerle temas halinde olan beş dış duyusuna karşılık, varlığı bilgiye eriştiren beş de iç duyusu tanımlanmıştır. İnsanın iç dünyasında organize edilen iç duyular sırasıyla “hiss-i müşterek, hayal, vehim, hafıza, mütehayyile” olarak verilmektedir (Gazâlî, 2010, ss. 45-46). İç duyuların ilki olan hiss-i müşterek; beş dış duyunun benzer ya da benzer olmayan bütün verisini doğrudan alır ve onların iç sûretleri ya da dış duyulur nesnelere ait hayallerini birleştirir ya da ayırıştırır. Ayrıca dış duyuların kullanıldığı ve akledilir olan varlık türünün bütününü (külli) değil sadece birkaç birey hakkındaki (tikel) bilgiyi algılar. Aynı zamanda sevinç ve acının her ikisini birden dış duyulur gibi hisseder. Ancak dış duyulardan aldığı veriyi kaydetmez (el-Attas, 2018, s. 133). İkinci iç duyusu olan hayal; hiss-i müşterekten aldığı imge ya da sûretlerin gerek bireysel gerekse ortak anlamlarını korur ve kayıt altına alır. Bu duyuyu, nesnelerin dış duyularla ilişkisinin kalmadığı durumlarda harici nesnelere nispet edilen sûretleri koruyan bir özelliğe sahiptir. Üçüncü iç duyusu vehim; ferdi ve duyulur tikelleri algıladığı gibi bu tikellerin nefret ve sevgi gibi duyulur olmayanlarını da idrak eder ve ayrıca dış dünyanın duyulur nesneleriymiş gibi kendi nesneleri hakkında doğru-yanlış, iyi-kötü şeklinde hüküm verme işlevini yerine getirir. Bu düzeyin değerlendirmesi analitik olmak yerine tecrübi hatırlamalarla ya da nefsin idrak ettiği sûretin iç güdüye dayalı yorumlarından oluşmaktadır (el-Attas, 2018, s. 134). Dördüncü iç duyusu hafıza ve zâkiredir. Bu kuvvede anlamlar kaydedilir ve vehimin idrak etmesi için saklanır. İdrak edicinin idraki gerçekleştirmesi için ona kaydettiği bilgiyi hatırlatır. Hafızadan uçup giden bilgilerin idrak ediciye hatırlatılması için zâkire devreye girer ve giden bilgilerin idrak ediciye hatırlatılmasını sağlar (el-Attas, 2018, s. 134). Son iç duyusu ise mütehayyiledir. Bu kuvve, sûretleri idrak ettikten sonra tasnif ederek onları birleştirir ve ayırır, onlara eklemelerde bulunur yada çıkarır. Nefs bu kuvveyi bazen ameli aklı bazen de nazari aklı kullanarak kendi nesnelerini

birleştirmek ve ayırmak için kullanmaktadır. Bedeni yönetme düzeyi olarak tanımlanan nefis, kuvve-i mütehayyileyi akletme vasıtası olarak kullandığında bu kuvve “müfekkire” adını almaktadır. Görüldüğü gibi beş dış duyu verisi beş iç duyunun yardımıyla akledilir hale gelmekte ve varlıktan bilgi üretmektedir. Ayrıca fiziksel dünyada fiziksel nesnelerden elde edilen sûretlerle fiziksel nesnelerin fenomenal boyutu (algı eşikleri içine giren) görünen kısmı ile tanınması ya da tanımlanması yapılabilmektedir. Bir örnek durumla açıklanacak olursa; bir ağaç, belirli süreçlerle bir masaya veya sandalyeye; bir metal, uçak ya da füze formuna girmekte ve fiziksel nesnelerin yeni sûretleriyle varlığın tanımlanmasını sağlamaktadır. İslâm Meşşâî felsefesinde de benimsenen Aristoteles’in görüşüne göre; bir şeyin ne olduğunu anlamak için onun sebebini bilmek ve ilk sebeplere kadar gitmek gerekir. O halde kâinatta ortaya çıkan her çeşit fiziksel olgu ve olayın gerçekleşmesinde dört sebep aranmalıdır. Bunlar maddî, sûrî, fâil ve gâî sebeplerden ibarettir. Başka bir ifadeyle; bir nesnenin fiziksel olduğuna karar vermek için o nesnenin maddesini, sûretini (biçimini), yapanını (fâil) ve niçin yapıldığını yani gayesini bildiğimizde o fiziksel nesneyi tanımlamak mümkün olmaktadır. Bu dört sebep varlıktan bilgi elde etmenin ana unsurlarıdır. Ancak fâil ve gaye sebebi sûrî sebebe indirgemek mümkün olduğundan varlığın ilkesi olarak geriye madde ve sûret kalmaktadır.

Matematiksel Bilgi Alanı

Fiziksel olmayan varlıklardan bilgi elde etmek için de sûrî sebep önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Fiziksel nesnenin aksine fiziksel olmayan nesnelerden genellikle sûret (form) yoluyla bilgi elde edilebilmektedir. Fiziksel olmama durumunda nedenselliğin dört unsurundan sadece sûret zihinsel olanı tanımlamak için yeterli olmaktadır. Fiziksel olmayan ve sûreti kullanan en genel bilgi alanı matematiksel bilgidir. Matematiksel nesneler sûrete sahiptir; ancak duyulara kapalı fiziksel olmayan varlıklardır. Zihinde düşünülen bir üçgenin maddesi, gayesi ve faili mevcut değilken sadece doğrusal olmayan üç noktayı birleştiren bir geometrik şekil olarak sûrete sahiptir. Konunun daha iyi anlaşılması için üçgen örneği üzerinden matematiksel üçgen ile fiziksel üçgen arasındaki farkın açıklanması fiziksel bilgi ile matematiksel bilginin arasındaki farkı daha açık hale getirecektir.

Matematiksel olarak ifade ettiğimiz üçgen, zihin dünyamızda duyulara kapalı ve noktalardan oluşan geometrik şekillerdir. Bu geometrik şekli meydana getiren doğrusal olmayan üç noktayı birleştiren doğrular da sadece noktalardan oluşur. Nokta duyuya kapalı olduğu için meydana getirdiği doğru ya da doğru parçası da duyuya kapalıdır. Böylece duyuya kapalı olmak matematiksel nesne olarak üçgeni zihinsel bir varlık haline getirmekte ve sadece sûrete sahip olduğunu göstermektedir. Ancak fiziksel dünya genel olarak duysal âlem olduğu için reel dünyada üçgen olarak tarif ettiğimiz geometrik şekiller matematiksel olan üçgenin sûretine sahiptir; fakat üçgen şeklini meydana getiren şeyler duyulara kapalı noktalar yerine duyularla algılanan cisimlerdir. Başka bir ifadeyle; fiziki dünyada üçgen sûretine sahip bir geometrik şekil iki boyutu çok küçük olan üç boyutlu cisimlerden meydana gelmektedir. Teorik olan matematiğin fiziksel olan gerçek dünyada bu denli uyumlu olmasının sebeplerinden biri fiziksel varlığın sûretiyle matematiksel varlığın sûretlerinin aynı olması olarak ifade edilebilir. Matematiğin geometri alanında bu ilişki daha belirgin olarak görülmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere varlıklar sûret yoluyla matematiksel bilgiye konu olmaktadır.

Varlığın kuvveden fiile çıkış hali heyûlâdan sûrete dönüşme durumu olarak açıklanabilir. Bu fiile çıkma durumu maddenin sûret halini almasıyla mümkün olmaktadır. Maddenin saf güç ve imkân halinden sûrete erişmesi, onun hem türsel sınıflamalara hem de ölçüye karşılık geldiği aşama olarak açıklanabilir (Türker, 2020, s. 78). Çünkü fiziksel dünyada varlığın madde-sûret yapısına erişmesi varlığın cisim olarak tarif edilmesini sağlamakta ve bu tanımın diğer bir ifadesi de varlığın üç boyutlu olması anlamına gelmektedir (Sînâ, 2017b, s. 57). Bu durumda cisim madde-sûret yapısıyla duysal algılamaya imkân vermektedir. Ancak insanın dış dünyasında varlık olarak cisim; miktar ve adet yönüyle matematiğe konu olmaktadır. Daha da ilerisi, varlık, zaman ve mekân (uzam) da sûret haliyle var olduğundan bu aşamada varlık matematik olarak boyutsaldır ve boyuta bağlı olarak ölçme niteliğine de uygun hale gelmiştir. Ancak cisim hem beş tümel dediğimiz *cins*, *tür*, *fâsil*, *bassa* (*keyfiyet*) ve *araz* özellikleriyle ayrımlaşarak fiziksel varlığın tanımlanmasını sağlamakta hem de matematiksel algıya imkân veren bir geometrik ya da sayma kavramlarına karşılık gelmektedir. Cismin ölçme anlamında geometriye ve sayı anlamında da saymaya konu olduğu ilk aşama

varlığın yaratılma halinin sûrete sahip olduğu aşamadır. Çünkü varlığın sûret öncesi durumu “cisimlik sûret” olarak ifade edilen saf bir güç ya da bir imkân olduğundan boyutsuz ve dolayısıyla geometriye konu olacak bir biçime sahip olmadığı durumdur. Aynı şekilde sûrete sahip olmayan madde; cins, tür, fasıl vb. şekilde tümeller yoluyla ayrıma müsait olmadığı için adet yani saymaya da konu olamayacak durumdur. İfade edildiği gibi kâinatta şekilsiz madde ve maddesiz şeklin bilfiil bulunması mümkün olmadığından varlıktan matematiksel ilişki çıkarabilmek için maddenin sûrete kavuşmuş olması gerekmektedir. Bu durumda duyular yoluyla cisim üzerinden matematiksel bilgi elde etmek için cisimsel sûrete ihtiyaç olduğu görülmektedir. Çünkü cisim; sûret aldığı anda dış duyular yoluyla algılanmaya başlar ve iç duyular yoluyla mütehayyilede niceliksel olarak matematik bilgiye dönüşür. Daha sonra kendisi de bir yönüyle cisim olan insan; idrak etme özelliğini kullanarak cisim dünyasını tanıma faaliyetine soyunmuştur. İnsanın cisim dünyasını tanımaya giriştiğinde ilk kullanabildiği yeterliliği, sûret yoluyla tasnif edilebilir varlığı duyu algılarıyla tanımlamaya çalışmak olmuştur. Cisim dünyasındaki duyuya açık varlığın bilgisi, iç duyular yardımıyla varlıktan bağımsız olarak insanın akli yeterliliğiyle ilgili soyut bir düzlemde gerçekleşmektedir. Böylece beş duyu ile algılanabilir cisim dünyası bir varlık âlemiyken; cisim dünyasının sûretleri ve sûretler arası ilişkiler dış duyu algısı ve iç duyu merhaleleriyle bilgiye muhatap olan diğer bir varlık âlemi daha oluşmaktadır. Bu soyut varlık âleminin özelliklerinden biri, duylara açık olmayan nokta, doğru, düzlem, üçgen, kare gibi matematiksel nesnelerden oluşan ve bir sûrete sahip olan zihnî varlıklardan oluşmasıdır. Çünkü bilinmeye muhatap her kavram ve olgu bir varlıktır. Matematikle varlıktan elde ettiğimiz bilgi, üç boyutlu ve duyuya açık cisim dünyasının algısıyla başlayan ancak cisim olmayan zihnî varlıkların ilişkileriyle kavramlaşan bilgi alanıdır. İşte bu noktada duyusal olmayan bilgi alanı içerisinde matematiksel nesnelerin ortak özellikleri olarak ifade edilen “sayılabilir” ve “ölçülebilir” olma kavramları matematiksel bilginin bir sınıfını oluşturmaktadır. Ancak sayılabilme ve ölçülebilme özelliğinin dışındaki ilişkiler de mantıksal zihnî ilişkiler olarak ifade edilebilir.

Hem matematiksel hem de mantıksal varlık ilişkilerinin genel tasnifi dış duyu ve iç duyu ilişkisiyle yukarıda bahsedilen beş tümel ile sınıflanmaya

çalışılmıştır. Burada cins kavramı ile varlıkların en genel özelliği ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Varlık âlemi göz önüne alındığında insan, hayvan ve bitki gibi üç türün ortak özelliği canlılıktır. O zaman canlı olmak bilgisi bir cins bilgisidir. Cins bilgisi, altında tür bilgisini barındıran tümel olarak tarif edilmektedir. Fârâbî cins terimini tür bakımından farklı olup “bu nedir?” sorusuna cevap olacak birden çok varlık için kullanılan tümel olarak tarif etmiştir. Daha açık bir ifadeyle, “bu nedir?” sorusuna cevap olarak verilen tümel kavramlar içinde kapsamı dar olanına tür, türe göre kapsamı daha geniş olanına cins denir (Fârâbî, 2015, ss. 20-22). Örneğin, “Ahmet, Mehmet nedir?” sorusuna “insandır” ve “canlıdır” şeklinde iki cevap verildiğinde bunların ilki (insan) diğerine göre daha dar kapsamlı olduğundan tür, ikincisi ise (canlı) cinstir. Buna göre birbiriyle içlem ve kaplam ilişkisi bulunan bu iki terimden kapsayan terim cins, kapsanan terim ise türdür.

Metafizik, Matematik ve Fiziksel Bilginin Derecelendirilmesi

Tümel bilgiler varlıklar arası ilişkilerden elde edilen en genel bilgilerdir. Varlığın kendisi dış-duyu bilgileriyle algılanabilirken akli bilgiler iç-duyular yoluyla varlıklar arası ilişkilerle elde edilen bilgilerdir. Ancak bu tümel bilgilere yöneltilen “bu nedir?” sorusunun cevabı metafizik bir sebebe bağlanmaktadır. Tümelere dair soruların cevapları Meşşâî gelenekte “Zorunlu Varlık” ilkesiyle yaratıcıya ya da kelâm geleneğinde olduğu gibi “Kadım Olan Yaratıcı”ya bağlanmaktadır. Böylece ilk sebeplerin yaratıcıya bağlandığı, alta doğru nedensellik ilkesiyle mantıksal, matematiksel ve fiziksel bilgiye varılmış olur. “Var olmak bakımından varlık” (Sinâ, 2017b, ss. 2-7) bilgisi metafizik bir kavram olarak tanımlandıktan sonra külli bilgilerin niceliksel tarafı yani sayılabilir ya da ölçülebilir yönü matematiksel bilgi olarak tanımlanmaktadır. Sebeplerin sebebine bağlı olarak ortaya çıkan soru metafiziğin “var olmak bakımından varlık” bilgisiyle açıklanırken; bu açıklama doğrultusunda yaratıcının mantıksal zorunluluğu ve yaratmayla meydana gelen varlığın niceliksel tarafıyla zihinsel olanı, başka bir ifadeyle cisim üzerinde ortaya çıkarılmayan niceliksel özellikler matematiksel bilgi, duyulara açık kısmı ise cisim ya da fiziksel varlığa ait bilgi olarak açıklanmaktadır. İfade edildiği gibi matematiksel bilgi varlığın niceliksel yönünü ilgilendirdiği için “var olmak bakımında varlık” (metafizik) bilgisinden ziyade var olan varlığın ilişkilerinden niceliksel ve dış duyu kapsamı dışındaki varlık bilgisini içermektedir. Böylece matematiksel bilginin yeri, fiziksel bilgiyle

(doğa ilimleri) metafizik arasında olduğu anlaşılmaktadır. Aristoteles felsefesi, İslâm Meşşâî felsefesi ya da kelâm geleneğine göre niceliksel özellikli bilginin cisim bilgisi ile metafizik arasında olduğu görülmektedir. Tartışmayı sonlandırmak için büyük İslâm filozofu İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ Metafizik*'de vermiş olduğu tanımlamayı verelim.

İbn Sînâ, bu eserinde teorik ilimleri üç bölüme ayırmıştır:

i) Doğa İlimleri: Hareket ya da durağan olması yönüyle cisimler ve ona ilişkin arazları (ilişen şeyler) inceler.

ii) Matematik İlmi: Konusu bakımından bir şeyin ölçülebilir veya sayılabilir olma özelliğine ilişkin ölçülebilir ya da sayılabilir şeylerin mahiyetinin incelenmesidir. Bu ilim içerisinde bir madde türü veya hareket gücü kullanılmaz.

iii) Metafizik İlmi: Konu alanı olarak hem varlıkta hem de tanıtımda maddeden ayrık şeyleri inceler. Var olmak bakımından varlığın incelenmesidir. (Sînâ, 2017b, s. 2).

Metafizik, matematik ve fiziki bilgi alanlarının birbirleriyle geçiş ve kapsamına ilişkin olarak matematiksel bir kavram olan *süreklilik* kavramı üzerinden matematiksel bilginin cisimsel sûret ile metafizik arasında yer aldığını göstermeye çalışalım. Süreklilik kavramının cisim dünyasında meydana gelişi, daha sonra fiziki olayın matematik kavrama dönüşmesi ile hem fiziksel hem de matematiksel kavramın metafizik düşüncedeki yerini açıklamak konuyu aydınlatacaktır. Fiziksel dünyadan bir video kamerayı düşünelim. Kamera gerçek dünyadaki her türlü olayı kendi dönüştürücü mekânizmasındaki belli oranda küçültme ya da büyütme oranıyla kendi ekranına yansıttığı için bir dönüştürücü anlamında *fonksiyon* olarak tanımlanabilir. Ekranın gördüğü bölge kameranın tanım bölgesi, ekranda oluşan görüntü de kameranın görüntü bölgesidir. Kameranın görüntü bölgesinde bir hareketli nesnenin belirli bir sabit hedefe doğru hareket ettiğini göz önüne alalım. Kameranın gördüğü bölgedeki bu hareketli nesne ekranın büyütme ya da küçültme oranına göre kamera ekranında da aynı şekilde hareket eder. Fiziksel dünyada ifade edilen bu olay, elemanları cisim olan bir süreklilik olayıdır. Ancak bu olaya konu olan nesne, cisim olma yönüyle bir sûrete sahiptir.

Şimdi bu fiziksel olayın zihinsel genellemesiyle matematiksel tanımına

geçebiliriz. Cisimsel varlıkları görüntüleyen kameranın zihinsel karşılığını f sembolü ile gösterelim. Kameranın çekim yaptığı bölgenin zihinsel karşılığını X olarak, kameranın ekran görüntü bölgesinin zihinsel karşılığını da R olarak gösterelim. Bu durumda $f: X \rightarrow R$ bir dönüşümdür. Kameranın çekim yapıyor olmasının mantıksal garantisi ekranın açık olmasıdır. Bu olayın zihin dünyasındaki mantıksal karşılığı ise cismin sûretinden soyutlanan iki görüntü arasındaki uzaklığın var olduğunu kabul etmektir. Bu aşamadan sonra, kameranın çekim alanında bir sabit hedefe doğru hareket eden nesnenin durumu cisimsel olmayan ancak matematik nesne dediğimiz nokta, doğru, düzlem gibi varlıklarla tanımlanmaya müsait hale gelmiştir. Hareketli nesnenin belirlenen sabit hedefe yaklaşma miktarı en küçük mesafeyi δ (delta) şeklinde çok küçük pozitif bir değer olarak alalım. Zihinsel tasarımda sürekliliğin olabilmesi için δ (delta) mesafesinin görüntü kümesindeki hareketli nesnenin görüntüsüyle hedef noktanın görüntüsü arasında uzaklığın hiçbir nokta boşta kalmayacak şekilde ilişkili olması gerekmektedir. Görüntü ekranındaki sabit hedef ile hareketli nesne arasındaki en küçük mesafeyi de ε (epsilon) ile gösterelim.

Bu noktadan sonra bütün elemanları zihinsel olan matematiksel tanıma geçebiliriz. Zihinsel tanımlarıyla vereceğimiz matematiksel nesnelerin kamera altındaki fiziksel eşlemelerini yaparak sürekliliğin matematiksel tanımını verelim.

$x_0 = \text{sabit cisimsel hedef}$

$x = \text{cisim dünyasındaki hareketli nesne}$

$f = \text{kamera}$

δ (delta)

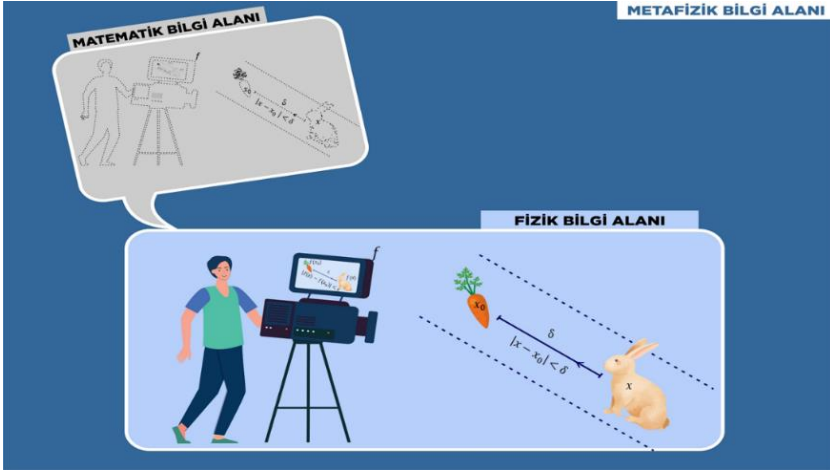
$= \text{sabit cisimsel hedef ile hareketli nesne arasındaki en küçük uzaklık}$

ε (epsilon)

$= \text{kamera ekranındaki cisimsel sabit hedef ile hareketli nokta arasındaki uzaklık}$ olarak temsil edilsin. Bu aşamada, cisme ait özelliklerden farklı tamamen matematiksel nesnelerle ifade edilen matematiksel süreklilik tanımını aşağıdaki şekilde verilebiliriz:

$X \subset R, f: X \rightarrow R$ ve $x_0 \in X$ olsun. $\varepsilon > 0$ verilsin. Eğer $|x - x_0| < \delta$ şartını sağlayan her $x \in X$ için $|f(x) - f(x_0)| < \varepsilon$ olacak şekilde $\delta = \delta(\varepsilon) > 0$ var ise f fonksiyonu x_0 noktasında *süreklidir* denir.

Yukarıdaki gösterimde çekim yapan kişinin kameradan gördüğü tavşan, havuç ve kamera ekranı fiziksel dünyanın cisimsel sûretidir. Ancak bu sûretlerin kişinin zihnindeki tasavvuru nokta ve doğru parçası üzerinden soyut eşlemelerle gerçekleştiği için zihinsel bir tanımlamadır ve matematikselidir. Yani tasavvur edenin zihnindeki gibi bir varlık cisim dünyasında duyuşal karşılığa sahip değildir.

Bu noktaya kadar fiziksel varlıktan matematiksel varlığa geçen bir formlar geçişini gerçekleştirdik. Şimdi ise hem fiziksel olarak kamerayla görüntüsünü aldığımız sabit hedef ve hareketli nesne hem de zihnimizde tasarladığımız nokta ve doğrulardan oluşan duyulara kapalı matematiksel tanımlamanın ana sorusu olarak bu varlıkların ne oldukları ve nasıl meydana geldikleri sorusunun cevabını vermek kalmaktadır. Fiziksel varlığın sahip olduğu sûret ile gerçekleştirdiği eylem duyular yoluyla algılandı ve daha sonra da nokta, doğru gibi duyulara kapalı matematik nesnelerle bir tanımlama verildi. Aslında fiziksel algılarımız ve matematiksel düşüncelerimiz örnek olaydaki sûretlerden kaynaklanan bir dizi algılama ve düşünme eylemidir. Her iki olayın gerçekleşmesi de bir nedensellik ilkesine dayanmaktadır. Hem fiziksel hem de matematiksel olaylarda nedenselliğin sûret sebebi ortak olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu sûret yoluyla elde ettiğimiz bilginin ilk nedenini fiziksel ve matematiksel bilgi alanından elde etmek mümkün değildir. Algı ve düşünceye konu olan madde-sûretin varlığı ne fiziksel bilginin ne de matematiksel bilginin konusu değildir. Tam bu noktada varlığın varlık alanına çıkmasını sağlayan ve ona sûret veren bir bilgi alanına daha

ihtiyaç duymaktayız. İhtiyaç duyduğumuz bu bilgi alanı “var olmak bakımından varlık bilgisi” yani metafizik bilgi alanını gerektirmekte ve fiziksel ve matematiksel bilgiyi inşa eden temel bilgi olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü varlık, varlığa gelmedikçe sûrete sahip olamamaktadır ve dolayısıyla ne fiziksel bilgiye ne de soyut matematiksel bilgiye konu olmamaktadır. Öyleyse hem fiziksel hem de matematiksel tasarım yaptığımız varlık; yaratılma yönüyle ya da var olmak bakımından varlık olarak metafiziğin konusu haline gelmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere hiyerarşik olarak metafizik, matematik ve fiziksel bilgi bir kapsam içerisinde yukarıdan aşağıya doğru sıralanmaktadır.

Batı Düşünce Sistemi ile Metafizik, Matematik ve Fiziksel Dünya İlişkisi

Bu aşamadan sonra Batı klasik ve modern dönem felsefi yaklaşımlarının, özelde ise matematik felsefesinin yukarıdaki ana tema ekseninde cisimsel sûret ile metafizik arasındaki genel seyri hakkında bir değerlendirme yapılacaktır. Dönemin ilk düşünürlerinden olan Galileo Galilei “*Kâinat dediğimiz kitap, yazıldığı dil ve harfler öğrenilmedikçe anlaşılamaz. O, matematik dilinde yazılmış; harfleri üçgen, daire ve diğer geometrik şekillerdir. Bu dil ve harfler olmaksızın kitabın bir tek sözcüğünü anlamaya olanak yoktur.*” (Burt, 2014, s. 64) demektedir. Bu görüş Batı Ortaçağ düşüncesinin ipuçlarını vermektedir. Descartes’de daha belirgin olan bu düşünce niceliksel doğa felsefesi olarak kendini göstermiştir. Düşünce tarihi boyunca oluşan her felsefi görüşün varlık sorgusu veya bilgiye ulaşmak için bir soru çeşidi vardır. Aristoteles ya da İslâm Meşşâî geleneğinin sorusu metafizik mahallinden mutlak bilgiyi sorgulayan “nedir?” sorusu olmuştur. Bu sorunun muhatap alanı en üst düzey bilgi olarak “var olmak bakımından varlığın” bilgisine ulaşmaktır; yani metafizik bir sorgulama ve mutlak bilgiyi aramaktır (Duralı, 2013, s. 130). Ancak Batı, Ortaçağ’dan Yeni Çağ’a geçerken mutlak bilgi yerine göreceli bilgiyi tercih etmiştir. Mutlak bilginin metafizik ve teolojik sorusu olan “nedir?” ve “niçin?”nin yerine “neden?” ve “nasıl?” sorularını tercih etmiş ve genel olarak da felsefe bu sorular üzerinden gelişmiştir (Timuçin, 1976, s. 37). Batı düşünce sistemindeki indirgemeci yaklaşım, tercih edilen bu soruların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Varlığa dair “nasıl?” sorusu varlıklar arası mekânîk ilişkilerin sorgulanmasında kullanılan bir sorudur (Duralı, 2013, s. 130). “Neden?” sorusu ise varlıklar arası mekânîk ilişkilerin teorik sorgulamasında kullanılan diğer bir sorudur. Bu iki soru modern bilimin de

vazgeçilmez iki sorusudur. Dolayısıyla Descartes'in niceliksel doğa felsefesi varlıklar arasındaki mekânîk ilişkilerin nasıl ve nedeninin sorgulandığı, tümünden gelimin ve sezginin metafizik olarak kullanıldığı; ancak varlıklar arası ilişkilerin matematiksel ispatla sorgusunun yapıldığı bir felsefi yaklaşımdır. Descartes felsefesinde “nasıl?” sorusuna karşılık gelen varlıktan elde edilecek bilginin elde edilmesinde izlenecek metot “apaçıklık, analiz, sentez, sayma/kontrol” olarak verilmiş ve bu metotla elde edilen bilginin doğrulayıcısı da matematik olmuştur. Bu veriler ışığında Descartes'in felsefesinin metafizik barındırdığı ancak cisimsel süretin ilk soyutlaması olan matematiksel bilgiyle kurulmuş bir felsefe olduğu söylenebilir.

Tarihi süreçte Descartes'in matematiğin güveni üzerine kurduğu felsefeyi daha farklı bir yönde yorumlayan Spinoza gelmektedir. Spinoza'nın önemli eseri *Ethica*'nın girişinde “Geometrik yöntemlerle ispatlanmış ve beş bölüme ayrılmış ahlak” yazmaktadır. Spinoza'nın burada amaçladığı temel düşünce, varlıkları ilk nedenleriyle anlamaya yöneliktir. Çünkü her sonuç kendisini var eden nedende katlı durur ve katlar tek tek açıldığında sonucun özü apaçık şekilde ortaya çıkarak doğru bir şekilde kavranır. Sonucu, ilk nedenini göz önüne almadan bilmeye çalışmak, önyargıların oluşmasına sebep olur ve ön yargılar arttıkça Batıl inanışların alanı genişlemektedir. Dış etkilere açık insan tabiatı bu sebep-sonuç ilişkisinden uzaklaştıkça iç dünyasında sevinçten uzaklaşarak kederin oyuncağı haline gelmektedir (Spinoza, 2020, s. 23). Bu görüş altında Spinoza'nın da varlıktan bilgi elde etmek için takip ettiği yolun argümanları “tanımlar, aksiyomlar, önermeler, kanıtlamalar, postulatlar” olmuştur. Bu kavramlar üzerinden varlık sorgusunda geometrik metotları kullanarak bilgi tasnifinde duyulara kapalı ve zihinsel varlık olan matematiğin ya da mantığın bilgisiyle varlık tanımlanmaya çalışılmıştır. Spinoza'nın metodu her ne kadar matematik olsa da varlık sorgulaması ve bilgi elde etme metodu nedenlerin nedenine dönük olduğundan metafizik alana daha yakın bir sorgu içermektedir.

Batı düşünce havzasının köşe taşlarından biri de Immanuel Kant'tır. Kant, varlık üzerindeki bilgi edinme yöntemini “tanınan şeyden tanıyan özne” (Duralı, 2013, s. 94) dönüştüren ve hem çağını hem de kendinden sonraki düşünceleri etkileyen önemli bir filozoftur. Kant'ın varlığa bakışında önceki düşünce sistemlerinden farkı, varlığın yaratılışını metafizik an-

lamında “var olmak bakımından varlık” yerine “kendinde varlık” ya da “kendinde şey” tanımlamasıyla özneye yüklemiş olmasıdır. Bilgi teorisinde Kant’ın yaklaşımı fiziksel ve matematik bilginin yukarıda verdiğimiz tanımlamasına uygundur ancak nesne üzerinden değil de özne üzerinden bir yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Kant felsefesinde “görü uzayı” cisimsel sûret ile matematiksel sûret arasında geçişte önemli bir yere sahiptir. Aslında “görü uzayı” yukarıda tartışması yapılan madde-sûret ilişkisiyle yakından ilişkilidir. Kant düşünce sisteminde farklı adlarla adlandırılmış olsa da maddenin sûrete bürünmesiyle fiziksel varlık haline gelmesi Kant’ın bilgi teorisinin ana kaynağıdır. Yani duyulardan gelmeyen ya da duyulardan soyutlanmayan bilgi Kant’a göre bilgi değildir. Görünür ya da düşünülür âlem olarak ayırmış olduğu bilgi alanında görünür âlem fiziksel âlemdir ve duyu bilgisine açıktır. Ancak düşünülür âlem ise fiziksel varlığın sûreti yoluyla soyutlanmış matematiksel düşünceye denk gelmektedir. Kant felsefesinde matematik bilginin yani duyulara kapalı ve zihinsel olan düşüncenin adı *a priori* bilgisidir. *A priori* bilgi zihinseldir, duyulara açık değildir ve deneylenemez bilgi çeşididir. Ancak Kant’ın felsefesinde “var olmak bakımından varlık” bilgisi duyularla ifade edilemediği için bilgiye konu edilmemektedir. Dolayısıyla Kant yaklaşımı “var olmak bakımından varlık” (metafizik) bilginin olmadığı, fizik ve matematiksel bilgiyle kurulmuş bir felsefedir. Kant’ın düşünce sisteminde niceliksel yaklaşımlar matematikseldir ve varlık bilgisinde önemli bir yer tutmaktadır. Kant; felsefesinde bilen özne “kendinde şey”i kategoriler yoluyla duyusal olarak algılayarak zihinsel varlıklar (düşünürlükler âlemi) olarak tanımlamıştır. Ama her durumda Kant yaklaşımı, varlığın yaratılmasından sonraki durumu yani sûret almış varlığın bilen öznenin anlamlandırmasıyla elde edilen bilginin tartışmasını yapmaktadır. Görülür ve düşünülür âlem olarak tarif ettiği aşkın felsefenin içerisinde *sentetik a priori* alan olarak matematik bilgiyi tarif etmiştir. Kant, bu görünür ve düşünülür âlemin bilgisinin kesinlikle bir fiziksel dünyadan elde edilmesi gerektiğini savunmuştur. Özellikle, matematikte de hem sayıyı hem de geometriyi mutlaka bir fiziksel dünyadan yani duyusal sûret âleminden almak gerektiğini ifade etmiştir.

Kant’ın takipçilerinden olan Frege de geometriyi Kant’ın yorumladığı gibi kabul etmiştir; ancak sayılar için bir fiziksel varlığa ihtiyaç duymadan salt mantıksal çıkarımlarla inşa edileceğini savunmuştur. “Aklın nesnesi

akıldır.” (Frege, 2020, s. 37) şeklinde fiziksel varlığa ihtiyaç olmadan mantıksal bir sayı yapısı oluşturabileceğini savunmuştur. Frege’nin görüşü cisimsel olmayan sûretlerin bilgiye konu olacağı ve formların oluşturduğu alanın cisim özelliğine sahip olması gerekmediği şeklindedir.

Sonuç

Varlıktan bilgi elde etmenin tarihsel serüveni, değişik medeniyetlerde değişik inanışlar ve düşüncelerle şekillenmiş ve belirli teorilere dönüşmüştür. Bu teorilerde niceliksel bilgi olarak yer alan matematiksel bilginin yerini belirlemek çalışmamızın ana problemidir. Yazılı tarih bakımından varlıktan nasıl bilgi elde edildiğinin ilk tartışıldığı medeniyet havzası Grek medeniyetidir. Bu medeniyet içerisinde kurucu filozoflar olarak alabileceğimiz Platon ve Aristoteles varlık ve bilgi ilişkisine dönük farklı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Ancak her iki düşünür için de matematik demek geometri demektir. Platon için geometri, idealar ya da formlar dünyasını oluşturmaktadır. “Bir şey ne ise o şey yapan” özelliklerin bütünü olarak tanımlanan formlar dünyası, Platon’a göre mükemmeldir; ancak tecrübi dünyaya yaklaştıkça mükemmele yakın sonuç vermektedir. Aristoteles’e göre ise tecrübi bilgi daha önemli sayılmıştır (Körner, 1960). Özellikle Aristoteles’in madde-sûret teorisinde varlık, sûret kazanmak yoluyla bilgiye konu olmaktadır. Bu teoride, sûreti olmayan madde ya da maddesiz bir sûret mevcut olamayacağından varlık sorgulamasında sûret (form) önemli bir yer tutmaktadır. Aristoteles’in görüşüne göre; varlığın formu o varlığa ait nitelik, nicelik, keyfiyet gibi her özelliği içermektedir. Ancak sûreti (form) nicelik olarak göz önüne aldığımızda varlığın sahip olduğu şekil ya da biçim olarak geometrik tanımlamaya karşılık getirilmesi gerekmektedir. Sûretin niceliksel tanımlaması geometriye karşılık geldiği için doğal olarak cisim dünyasında üç boyutlu bir varlık ve onun ölçüsüne, ayrıca da o varlığın saymasına karşılık gelmektedir. Aynı düşünceyle; niceliksel olarak düşünülen varlığın sûretinin zihinsel karşılığı da matematiksel nesneye karşılık gelmektedir. Dolayısıyla varlıkta niceliksel sûret ya da niceliksel form zorunlu olarak matematiksel nesneler olan saymak ve ölçmeye karşılık gelmektedir.

Grek medeniyeti sonrası medeniyeti devralan İslam medeniyeti bazı düşünce gelenekleri üretmiş olsa da ilk varlık sorgusunu kelâm alanında gerçekleştirmiştir. Kelâm, akıl yürütme yöntemiyle (istidlâl) bir bilimsel akıl

ortaya koymuş ve insan, âlem ve Yaratıcı (Tanrı) hakkında diğer bir ifadeyle insan iradesinden bağımsız mevcutlar hakkında İslâm'ın sonraki tüm dönemlerinde çeşitli değişikliklerle varlığını sürdüren kapsamlı bir teori inşa etmiştir. Kelâmcılar varlık sorgulamasında kadîm-hâdis ve zat-sıfat ayırımlarını kullanmışlardır. Akıl yürütme yöntemiyle; ezeli olan Kadîm ve yaratılmış olan Hâdis ayırımını yapmış ve hâdis olandan Kadîm olana geçişin mümkün olmadığını göstererek Kadîm olan yaratıcının tekliğine ulaşmıştır. Kelâmcılara göre bir şey sonradan meydana gelmiş ise yaratılmış, zamansal, mekânlı ve bir şekilde birleşik olmak durumundadır. Kelâmın varlık için yaratılmış olma kabulü metafizik bir bilgiyken varlık için zaman, mekân ve birleşik olma vurgusu üç boyutlu cisimler dünyasını kapsamaktadır. Duyu idrakleri hâdisler üzerinde olması gerektiğinden üç boyutlu cisimler dünyası fiziki bilgiye karşılık gelirken cisimden elde edilecek sûretlerin niceliksel tarafı da saymak ve ölçmek gibi matematiksel kavramlara karşılık gelmektedir.

İslam düşünce geleneklerinden bir diğeri de Meşşâî filozofların oluşturduğu felsefe alanıdır. Bu düşünce geleneği Grek medeniyetinin sahip olduğu bilgi birikimini çeviriler yoluyla İslam medeniyetine kazandıran düşünürlerden oluşmaktadır. Varlık sorgulamasını Aristotelesçi yöntemlerle yapan ancak İslam toplumunun duyarlılıklarına sahip bu topluluk Aristoteles'in geliştirmiş olduğu varlık sorgulama metotları üzerine ciddi gelişmeler eklemişlerdir. Özellikle İbn Sinâ'nın varlık-mahiyet, zorunlu-mümkün ayırımları Aristoteles'in varlık sorgulamada ya da varlıktan bilgi elde etmek için tanım olarak kullandığı sebep-sonuç yöntemini özel duruma düşürmüştür. Bu ayrımı netleştirmek için şayet nesne, hiçbir şekilde varlık-mahiyet ayırımına konu olmuyorsa onun sebepli olduğu da söylenemez. Bu demektir ki bir nesne zorunlu ise onun bir sebebi olmaz ve biz yalnızca onun, bütün sebeplerin ötesinde ve temelinde bulunduğunu düşünebiliriz. Böylece İslam filozofları, saf varlıktan ibaret olan, varlık-mahiyet ayırımına konu olmayan Tanrı'nın sebeplerin sebebi olduğunu ve O'nun dışındaki bütün mevcutların ise mümkün ve sebepli olduğunu yani varlığını bir başkasından almış olması gerektiğini tespit etmiştir (Türker, 2020, s. 19). Meşşâî felsefe zorunlu varlık düşüncesiyle her varlığın bir var edene ihtiyaç duyduğunu göstermiş ve var olmak bakımından varlık bilgisini metafizik bilgi olarak

ortaya koymuştur. Aristoteles'in madde-sûret teorisinin geçerliliğini sürdürdüğü bu düşünce geleneğinde; madde suret ile birleştiğinde bir cisme dönüştüğü yani fiziki bilginin oluştuğu kabul edilmiş ve cismin sûretinin niceliksel özellikleri olan saymak ve ölçme de matematiksel bilgi olarak tanımlanmıştır.

Son olarak; Batı düşünce havzasında varlıktan bilgi elde etme yöntemi; genel olarak metafizik anlamda “var olmak bakımından varlık” bilgisinden uzaklaşarak varlığın fiziki durumu ve onun zihinsel genellemesi olan matematiksel bilgi üzerine yoğunlaşmıştır. Batı Ortaçağ ve Yeni Çağ başlangıcı niceliksel doğa felsefesiyle dünyayı ve içindekileri yeniden keşfetmeye başlamasıyla matematiğin hâkim olduğu bir medeniyet inşa edilmiştir. Batı düşünce sistemi Yeni Çağ'a geçişte Descartes'in “Geometrik ispatlar, Tanrı bilgisi kadar güvenilirdir.” eşlemesiyle matematik bilgiyi her yönüyle geliştirmiş ve Batı felsefesinin köşe taşlarından biri haline getirmiştir.

Medeniyet havzalarının varlıktan bilgi elde etmek için kullanmış olduğu yöntemler; bazı özel durumlar göz ardı edilirse, genel olarak metafizik anlamda maddenin sûret kazanıp varlık alanına gelişi, varlığın fiziki dünyada cisim bilgisi olarak değerlendirilmesi ve daha sonra zihinsel olarak cismin sûretinin soyutlanmasıyla niceliksel olarak matematiksel bilginin elde edilmesi şeklinde açıklanabilir. Bu üç aşamada; cisimlerden oluşan fiziki dünya “var olmak bakımından varlık” anlamında metafizik varoluşa, niceliksel zihinsel genellemede matematiksel bilgi olarak fiziki dünyanın cisimsel sûretine ihtiyaç duymaktadır. Sonuç olarak ifade edebiliriz ki; matematik bilgi cisimsel sûret ile metafizik arasında bir bilgi çeşididir.

Kaynaklar

- Aristoteles. *Metafizik* (A. Arslan, Trans.). Sosyal Yayınlar.
- Burtt, E. A. (2014). *The Metaphysical Foundations of Modern Physical Science: A Historical and Critical Essay*. Routledge.
- Dişkaya, A. (2021). *Aklın Sınırlarında, Metafizik Felsefi Akledilirler Öğretisi*. Ketebe Yayınevi.
- Duralı, Ş. T. (2013). *Aklın Anatomisi: Salt Aklın Eleştirisinin Teşrihi*. Dergâh Yayınları.
- el-Attas, S. M. N. (2018). *İslâm Metafiziğine Prolegomena: İslâm'ın Dünya-görüşünün*

- Aslı Unsurlarına Dair Bir Açıklama* (İ. Kömbe, Trans.). Küre Yayınları.
- el-Kindî. (2014). *Kindî Felsefî Risâleler* (M. Kaya, Trans.). Klasik Yayınları.
- Fârâbî. (2015). *Harfler Kitabı, Kitâbu'l-Hurûf* (Ö. Türker, Trans.). Litera Yayıncılık.
- Frege, G. (2020). *Aritmetiğin Temelleri: Sayı Kavramı Üzerine Mantıksal-Matematiksel Bir İnceleme* (H. B. Gözkan, Trans.). Yapı Kredi Yayınları.
- Gazâlî. (2010). *Hakikat Bilgisine Yükseliş Meâricü'l-Kuds* (S. Özburun, Trans.). İnsan Yayınları.
- Körner, S. (1960). The philosophy of mathematics: an introductory essay.
- Sinâ, İ. (2017a). *Kitâbu's-Şifâ, İlâhiyât* (E. D. Ö. Türker, Trans.). Litera Yayıncılık.
- Sinâ, İ. (2017b). *Metafizik* (Ö. T. E. Demirli, Trans.). Litera Yayıncılık.
- Spinoza, B. (2020). *Ethica* (Ç. Dürüşken, Trans.). Alfa Yayınları.
- Timuçin, A. (1976). *Descartes: Descartes'çı Bilgi Kuramının Temellendirilişi*. Kavram Yayınları.
- Türker, Ö. (2020). *İslam Düşünce Gelenekleri: Kelâm-Felsefe-Tasavvuf*. Ketebe Yayınları.
- Üçer, İ. H. (2017). *İbn Sinâ Felsefesinde Suret, Cevher ve Varlık*. Klasik Yayınları.

Öz: Bu çalışmanın temel amacı; fiziki bilgi alanı ile metafizik bilgi alanı arasında bulunan matematiksel bilginin yeri üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Varlığın yaradılış hali metafiziksel bilgi olan “var olmak bakımından varlık” bilgisini gerekli kılmaktadır. Saf güç ve imkân olarak maddenin sûret yoluyla varlığa gelmesi duyulur âlemde cisim olarak adlandırılmaktadır. Cisim dünyasının sûretlerinin dış duyu ve iç duyu yoluyla nasıl bilgiye dönüştüğü araştırma konumuzun esasını oluşturmaktadır. Cisim dünyasında sûretlerin oluşturduğu ancak duyulur olmayan bilgi sahasının niceliksel alanı matematiksel bilgi olarak tarif edilebilir. Dolayısıyla matematiksel bilginin varlığın yaratılmasından sonraki varlık âleminin nicelikleriyle oluştuğu ve metafizik ile duyulur dünyanın arasında bir insan yeterliliği olarak ortaya çıktığı görülür. Çalışmanın odaklandığı diğer konu metafizik, matematik ve duyulur bilginin değişik medeniyet havzalarında nasıl algılandığı ve felsefe tarihinde hangi yönleriyle tartışıldığıdır. Öncelikle Antik Yunan’da Platon ve Aristoteles’in teorileriyle oluşan varlığın bilgiye konu oluşu niceliksel anlamda matematik bilgi olarak kısaca ele alınmıştır. Daha sonra İslâm medeniyetinde

Meşşâî düşünce geleneğinin varlığa ve bilgiye bakışı ana hatlarıyla açıklanarak İslâm düşünce geleneklerinden kelâmın varlık ve bilgi teorisine değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Madde, form, metafizik, bilgi, matematiksel bilgi.

